

פיוט "תוספת" לליל שמחת תורה מכתב יד מאת רבי אברהם בר שמואל משפירא

על המעריבים וה'תוספת'
אמירת 'תוספת' בליל שמיני עצרת ובליל שמחת תורה
רבי אברהם בר שמואל
על הפיוט וההדרתו
הפיוט והביאור

על המעריבים וה'תוספת'

בלילי ימים טובים נהגו בקהילות אשכנז וצרפת לומר פיוטי 'מעריבים'. פיוט המעריב הרחיב את תפילת המעריב הקצרה והאחידה של לילי יום טוב, ושילב בה נושאים הקשורים לעניינו של יום. פייטני אשכנז הרחיבו עוד את פיוטי המעריב לרגלים על ידי פיוט מיוחד שנקרא "תוספת", שנאמר בסיום פיוט המעריב, ממש לפני חתימת הברכה הרביעית 'פורס סוכת שלום' וכו'.² פיוט ה"תוספת" יוצר קשר בין הרגל המסוים לבין **ירושלים** - ועוסק בנושאים הקשורים דווקא לאירועי החג בירושלים. התוספת הפיוטית לליל ראשון של פסח עוסקת בקרבן פסח, התוספת לליל שני של פסח (בחול"ל) עוסקת בקרבן העומר, התוספת לליל שבועות עוסקת בשתי הלחם או בקרבנות הביכורים, והתוספת לליל שני של סוכות עוסקת בשמחת בית השואבה.³ הרעיון הכללי הוא להזכיר לציבור המתפללים בגולה הרחוקה את

1 סוג הפיוט 'מעריב' מולדתו במנהג ארץ ישראל העתיק בתקופה הביזנטית, והוא הגיע לאשכנז ולצרפת דרך איטליה. לכל אחת מברכות קריאת שמע של ערבית מוסיפים קטע פיוט קצר (בית אחד בן ארבע שורות) לפני חתימת הברכה, ובברכה השלישית יש קטע מורחב שנאמר לפני הפסוק 'מי כמוכה'.

2 חתימת הברכה: 'פורס' (ולא 'פורס' או 'פורש') הוא הנוסח הרגיל ברוב כתבי היד של סידורי אשכנז וצרפת, וראה גם להלן בסיום הפיוט.

3 על התפתחות סוג הפיוט "תוספת" עיין עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 466-463; וכן במאמר 'ירושלים בפיוט ר' מאיר ש"ץ', בתוך: דבר תקוה (מסורת הפיוט ה-1), בר אילן תשע"ז, עמ' 265-273. בחלק מכתבי היד הפיוט לליל שני של פסח נקרא 'עומר' (שם הפיוט: 'אור יום הנף', ומחברו הוא ר' מאיר ש"ץ, שחיבר אף את 'אקדמות'); לילי סוכות פיוט התוספת העוסק בשמחת בית השואבה נקרא לעיתים 'חליל' (הפיוט הראשון שחובר מסוג זה הוא 'מה אהבתי מעון ביתך', שמחברו הוא ר' מנחם בר מכיר). בכמה מקורות נקראים כל פיוטי התוספת בשם 'ביכור', כנראה על שם פיוט התוספת העוסק בביכורים שחיבר ראב"ן לליל שבועות (תחילתו: 'אשריך ישראל מי כמוך'). פיוטי התוספת לשביעי ולשמיני של

ענייני החג שקרו בירושלים (שחלקם נעשו במקדש ממש בליל החג, כמו אכילת קרבן פסח, מעשה העומר, ושמחת בית השואבה), בבחינת 'ונשלמה פרים שפתינו'.⁴ כל הפיוטים מסוג ה'תוספת' מסתיימים בתפילה לגאולת ירושלים ובתיאור העיר לעתיד לבוא - וכך הם קשורים לחתימת הברכה שנאמרת מייד אחריהם: 'פורס סוכת שלום ... ועל ירושלים'.

אמירת 'תוספת' בליל שמיני עצרת ובליל שמחת תורה

גם בליל שמיני עצרת אמרו בקהילות אשכנז פיוטי מעריב. פיוטים אלה עוסקים ביחודו של היום השמיני, אגדותיו והלכותיו (כגון 'פז"ר קש"ב'). לגבי אמירת פיוט "תוספת" - אין קרבן מיוחד לליל שמיני עצרת ואין קשר מיוחד בין שמיני עצרת לירושלים, לכן היו קהילות שלא אמרו כל פיוט "תוספת" בליל שמיני עצרת, וקהילות אחרות בחרו לומר גם בליל שמיני עצרת פיוט "תוספת" העוסק בשמחת בית השואבה של סוכות, שהרי שמיני הוא גם ספק שביעי.⁵

ומה לגבי הלילה התשיעי (בחול"ל), הוא ליל שמחת תורה? בליל זה, שהוא ספק שמיני, אמרו פיוטי מעריב הדומים לאלה של ליל שמיני עצרת, שכוללים גם הם ענייני ההלכה ואגדה של היום השמיני.⁶ אך נראה שפיוט "תוספת" לא נאמר כמעט בשום מקום בליל שמחת תורה.⁷

פסח עוסקים בחלקם במצוות העלייה לרגל לירושלים, או בתיאור נרחב של ירושלים לעתיד לבוא. פיוטי 'תוספת' מאוחרים (מסוף המאה השתים עשרה ומן המאה השלוש עשרה) עוסקים לעיתים, כמו פיוטי המעריב עצמם, בענייני היום הרגילים (כגון קריעת ים סוף בשביעי של פסח או מתן תורה בשבועות).

4 באחד מפיוטי התוספת אומר הפייטן במפורש: 'נהרס הבית ונחרבו מעונות ... / רָגְגָה נפשי במקדש-מעט לענות / דרך הענין סדר קרבנות / כופר ליתן לכל המחנות / יִצְצוּ בעדם דברי חיות' (מחזור לשבועות, מהדורת יונה פרנקל, עמ' 62).

5 בליל שמיני עצרת בחול"ל עדיין יושבים בסוכה (או לפחות מקדשים בה), ויש שאוכלים בסוכה גם בסעודת היום של החג.

6 יום שמחת תורה בחול"ל שונה בסדר התפילה ובקריאת התורה מיום שמיני עצרת בעניינים רבים: בשמיני עצרת קוראים בחול"ל בפרשת ראה, מזכירים נשמות (או עורכים סדר 'מתנת יד') ואומרים תפילת גשם; מנגד בשמחת תורה עורכים הקפות, קוראים 'וזאת הברכה' ו'בראשית' (עם חתני תורה ובראשית). למרות כל זאת, יום שמחת תורה נקרא גם הוא "יום שמיני עצרת" (או בכינוי דומה) בכל התפילות, בברכות ההפטר, בקידוש ובברכת המזון, וגם קריאת המפטיר שלו היא 'ביום השמיני', הכל כמו ביום שמיני עצרת. וכן הוא גם בפיוטי המעריב.

7 בתקופות קדומות לא נהגו לערוך הקפות בליל שמחת תורה, ותפילת מעריב של ליל שמחת תורה הייתה קצרה, כמו בכל ליל יום טוב.

אמרנו "כמעט", כי נמצא פיוט "תוספת" אחד שנכתב במיוחד לליל שמחת תורה. הפיוט ידוע עד היום מכתב יד יחיד, סידור אשכנזי של אחת מקהילות מזרח גרמניה. ככל הידוע לי הפיוט לא נרשם במחקר, ועדיין לא נדפס⁸. הפיוט עוסק בשמחתה של תורה: שמחתה האישית של הפייטן על לימוד התורה, שמחתם של ישראל בקבלת התורה בסיני ושמחת סיום התורה והתחלתה ביום שמחת תורה. אין בפיוט עיסוק בקרבנות החג, והחיבור (המקובל) לעניין ירושלים בסוף הפיוט מצטמצם לבקשה על גאולת ירושלים לעתיד לבוא, וכולל כנראה גם בקשה לחזרת הסנהדרין ולומדי התורה להר הבית.

רבי אברהם בר שמואל

מחבר הפיוט הוא ר' אברהם בר שמואל משפירא, בן המחצית השנייה של המאה השתים עשרה, בנו של ר' שמואל החסיד ואחיו של ר' יהודה החסיד (מחסידי אשכנז)⁹. ר' אברהם בר שמואל היה מחכמי ההלכה באשכנז¹⁰, בניגוד לאחיו ר' יהודה שהיה בעיקר איש מוסר וחסידות. בספרות אשכנז נקרא ר' אברהם לעיתים גם "ר' אש"ל" (=אברהם בר שמואל). הוא עמד בקשר עם פוסקי המאה השתים עשרה¹¹, היה מרבני שפירא, וכתב כנראה גם ספר פסקים שר' אלעזר הרוקח ציטט ממנו. נראה שהוא אותו רבי אברהם שר' שמחה משפירא הספיד בכינוי 'מורי הקדוש ר' אברהם'¹². ר' אברהם בר שמואל כתב כמה פיוטי סליחות וקינות, רובם מספרים

8 הפיוט נמצא והועתק לראשונה על ידי אבי מורי, פרופ' יונה פרנקל ז"ל. הוא עדיין לא נודע כאשר יצא לאור המחזור לסוכות במהדורת גולדשמידט ופרנקל, ירושלים תשמ"א.

9 לר' יהודה החסיד מיוחס חיבור 'ספר חסידים', וכן מיוחס לו חיבור הפיוט 'אנעים זמירות'.

10 על ר' אברהם בר שמואל עיין זונץ, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, עמ' 283-284; אפרים אלימלך אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"מ, עמ' 362-363; שמחה עמנואל, שברי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 287; הנ"ל, ר' אלעזר מוורמייזא, דרשה לפסח, ירושלים תשס"ו, עמ' 23.

11 ראב"ן כותב לר' אברהם בר שמואל: 'פיפית מבני אדם, קָרוֹב מִמֶּשֶׁחַ הַסּוּכָּה, הוֹצֵק הֵן בִּשְׁפֹתוֹתַי, שׁוֹשְׁנִים נוֹטְפוֹת מֵרֶ עוֹבֵר, שׁוֹאֵל כְּעִנְיָן וּמְשִׁיב כְּהַלְכָה, הַחֲבֵר רַבִּי אֲבָרָהָם ב"ר שְׁמוּאֵל בּוֹר וּמִימֵי חִבְיִין, עַל כִּי הֵרְאִיתָ לִי חֲזוֹתְךָ, שְׁמַחְתִּי וְנִתְתִּי הוֹדִיָּה לְצוּרִי, אֲנִי אֲלִיעֶזֶר ב"ר נִתָּן שֶׁהֲזִרְחִי שְׁמִשְׁךָ בְּדוֹר יְתוֹם כִּזֶּה, וּבִטּוּחַ אֲנִי כִּי לֹא יִשְׁכַּח עֲדוֹת מִזְרַע יִשְׂרָאֵל' (ראב"ן, שאלות ותשובות [בתחילת הספר], סימן כד).

12 ר' יצחק בר משה משלב בספרו 'אור זרוע' תשובה שנשלחה אליו מר' שמחה משפירא (אור זרוע א, שו"ת סימן תשס): 'תשובה מרבינו שמחה בר שמואל. נפשי עגומה. ושפתי אטומה. ואין בידי להשיב מה. כי נפרדה חבילה. ואין דעתי צלולה. כי נפלה עטרת זהב גדולה. מורי הקדוש רבי אברהם. על זאת נפשי עצובה. דאובה כאובה. ואני עני אנא בא'. וכו'. חכם נוסף משפירא הוא ר'

על צרותיהן של קהילות אשכנז, שכללו גם לחץ דתי¹³. נראה שגם השתתף בעצמו בוויכוחי דת עם הנוצרים, ויכוחים שאותם הוא גם מזכיר בפיוטיו¹⁴. גם מבחינה זו הפיוט שלפנינו יוצא דופן, אין בו מאותה אווירה עגומה שבשאר פיוטיו של המחבר, ובמקומה יש בו אווירה של שמחת התורה.

על הפיוט וההדרתו

הפיוט נמצא בכתב יד פרמה 1265 דף 97 ע"ב. אף על פי שהדף בכתב היד שבו מועתק הפיוט קריא למדיי ואינו פגום, נוסח הפיוט נשמר בו לצערנו בצורה פגומה. כמה מילים משובשות או חסרות, ולכן יש שורות שקשה לבארן. למרות זאת, נראה שיש טעם בפרסום הפיוט אפילו במצבו זה מתוך תקווה שהקוראים יעלו הצעות חדשות לביאור הפיוט, ואולי אף יימצא בעתיד בזכות פרסום זה מקור נוסח נוסף שיאפשר להשלים את החסר.

הפיוט כולל ארבע מחרוזות (בתים), שש שורות בכל מחרוזת, והשורה האחרונה של כל מחרוזת היא קטע פסוק¹⁵. כל ארבעת הפסוקים שהפייטן שיבץ בסופי המחרוזות עוסקים באהבת לימוד התורה, והפסוק האחרון ('ש'לום רב לאוהבי תורתך') כולל גם את המילה 'ש'לום', שכן אחריו אומרים את חתימת הברכה הרביעית 'פורס סוכת שלום'. חתימת הפיוט (האקרוסטיכון) היא 'אברהם ברבי שמואל'¹⁶. הסימן: **אאא בבב רר ההה ממ ברבי שמואל**. הפיוט מובא להלן עם הצעות לתיקוני נוסח וביאור (שחלקן משוער).

יהודה בר קלונימוס (מחבר ספר יחסי תנאים ואמוראים), אשר מכנה את ר' אברהם בר שמואל 'מורינו ורבינו אש"ל' ו'מורי רבנא אברהם בן שמואל' (בעלי התוספות, שם).

13 כמה סליחות שלו נדפסו בספר לקט פיוטי סליחות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 10-22.

14 כנראה הוא מוזכר בשם "ר' אברהם משפירא" בספר נצחון ישן, מהדורת מרדכי ברויאר, בר אילן תשל"ח, סימן עא, עמ' 68. באחת מסליחותיו של ר' אברהם הוא כותב: 'השמיעו לעם נושע / המירו קבֹוד בפסע / מפני עקת רשע. // ואם תמאנו באיש / הנצלב מזימת מביאש (=ישו) / פְרו לכם איש (=בחרו לכם איש לוויכות, או להיהרג) // זאת מיחדך ענו (=ישראל) / חִי (=הקב"ה) מבטחנו שִמְנו / רבים אשר אתנו' ('אלהים מארץ שבינו', שורות 5-7, לקט פיוטי סליחות, עמ' 12). אפשר שהוא גם מחברו של פיוט האהבה (או מאורה) לשבת פרשת נשא (תחילתו: 'אשר יחדיו') שעניינו ברכת כהנים (סידור עבודת ישראל, מנהג פולין, עמ' 767).

15 זהו המבנה הקבוע של פיוטי ה"תוספת". לפיוטים הקדומים מן הסוג היה גם משקל קבוע: שש מילים בכל שורה. אבל בתקופת הפיוט האשכנזי המאוחרת, זו של המחצית השנייה של המאה השתים עשרה ואילך, המשקל כבר רופף ואינו מדויק.

16 אותיות 'אברהם' חוזרות שתיים או שלוש פעמים.

הפיוט והביאור

Palatina Library, Parma, Cod. 1265, f. 79v

- א'וֹדֶךָ בְּיוֹשֵׁר לְבִי בְלִמְדֵי מִשְׁפָּטֵי צְדָקָה
 אֲהַלְלֶךָ אָנִי וְלֹא זָר בְּחֻשְׁקֶךָ
 אֲשַׁמְחָה בְּשִׂמְחַת נֹפֶת צוֹף חֲפִיךָ
 אֲשֶׁר נָתַתְּ לִי יי פְּקוּדֵיךָ יִשְׂרָאֵל וְחֻשׁוֹקֶיךָ
 5 אֶהְגֶּה יוֹמָם וְלַיְלָה בְּחָרוּץ יִרְקַרְקֶיךָ
 בְּרוּךְ אַתָּה יי לְמַדְנֵי חוֹקֶיךָ:
 בְּשִׁפְתֵי סִפְרְתִי אֲמַרְתִּי צְרוּפְתֶיךָ
 בְּכַנְפֵי יוֹנָה כִּכְסֹף מִפִּיךָ
 בְּהַ מְשַׁתְּעֵשְׂעִים זָרַע קְדוּשְׁתֶּיךָ *

1 כל השורה: על פי תה' קיט, ז: 'אודך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך', כלומר בזמן לימוד התורה. 2 **אהללך אני ולא זר**: עם ישראל יהלך ולא הגוים (ואולי יש כאן טענה נגד הנוצרים שגם הם מחזיקים בספרי מקרא), לשון משלי כז, ב: 'יהלך זר ולא פיך'. **בחשקך**: כנראה: עם ישראל שהקב"ה חשק בהם (דב' ז, ז), או: בתורה החשוקה. 3 **בשמחת נופת צוף חכך**: ביום שמחת תורה, שהיא מתוקה לחיכו של אדם יותר מדבש ונופת צופים (תה' יט, יא). 4 **אשר נתת לי יי**: לשון דב' כו, יא: 'ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה'". **פקודיך ישרים**: גם הם משמחים, על פי תה' יט, ט: 'פקודי ה' ישרים משמחי לב'. **וחשוקיך**: כינוי לתורה החשוקה. 5 **אהגה יומם ולילה**: על פי יהו' א, ח: 'הגית בו יומם ולילה'. **בחרוץ ירקרקך**: בתורה שנמשלה לזהב (=ירקרק חרוץ), על פי תה' סח, יד: 'כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ', והוא משל לנתינת התורה לישראל בסיני (בכתב היד רשום 'בירקרק בחרוץ ירקרקך', ומילת 'בירקרק' אינה מנוקדת והיא יתרה). 6 **ברוך אתה יי למדני חוקיך**: תה' קיט, יב. 7 **בשפתי ספרתי**: תה' קיט, יג (בהמשך לפסוק שבשורה 6). **אמרתי צרופתיך**: התורה שלך שהיא צרופה, על פי תה' יח, לא: 'אמרת ה' צרופה', ולפי העניין והחרוז 'פִיךָ' כנראה צ"ל 'אמרת צרוּפֶיךָ'. 8 **בכנפי ... ככסף**: התורה עטפה את ישראל כמו כנפי יונה הנחפים בכסף, על פי תה' סח, יד (לעיל, סוף שורה 4). ואולי חסרה מילה, ובמקום 'ככסף' צ"ל 'נחפה ככסף'. **מפיך**: בעת מתן תורה. 9 **בה משתעשעים**: על פי תה' קיט, צב: 'לולי תורתך שעשועי'. **זרע קדושיך**: ישראל, על פי יש' ו, יג: 'זרע קדש מצבתה' (ועוד). גם כאן יש חריגה מהחרוז, ונראה שבסוף השורה צריכה להיות מילה

10 ר'בוֹת עֲשִׂית וְחִישְׁבַּת בְּסַעֲפִיךָ
 ר'צוּיִיהָ עַל בְּרִכְיָךָ קָדָם שְׁתִּים אֶלְפִיךָ
 [מ]אֶלְפִי זָהָב וְכֶסֶף טוֹב לִי תוֹרַת פִּיךָ:

ה'ן שְׁמָחוּ בְּקַבְלָתָהּ זָרַע אַמּוֹנִיךָ
 ה'מְעוּטֵי בְּיַרְח הַשְּׁלִישִׁי לְפִירוּשׁ *
 15 ה'יום שְׁמַחִים בְּסִיּוֹם וּבַהֲתַחֲלָה קִנְיִנִּי
 מ'סְפִימִים לְפִטִּירַת יָרֵד רוּעָה הַמוֹנִי

כגון 'אלופיך' (=האבות). 10 **רבות עשית**: תה' מ, ב, ור"ל שגם בריאת העולם הייתה לפי דוגמת התורה, ו**חישבת בסעיפך**: תכנתת במחשבותיך את העולם. 11 **רצויה על ברכך קדם שתים אלפיך**: על פי דברי התורה-החכמה במשלי ח, ל: 'ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו', ונדרש על התורה שקדמה לבריאת העולם אלפיים שנה, והייתה שעשועיו של הקב"ה (בראשית רבה א א, ח). **קדם שתים אלפיך**: אלפיים שנה קודם הבריאה. בפסוק שם 'יום יום', ויומו של הקב"ה אלף שנה, לפי המדרש, שם. 12 כל השורה (שנרשמה בטעות בראש המחרוזת הבאה) על פי תה' קיט, עב: 'טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף', בשינוי סדר המילים בגלל החרוז. בכתב היד 'באלפי' (במקום 'מאלפי'), והוא טעות סופר. 13 **בקבלתה**: שמחת התורה הייתה גם בעת קבלתה בסיני. **זרע אמוניך**: ישראל, המאמינים בך, ואפשר: זרע האבות שהאמינו בך. ולפי החרוז צ"ל 'אַמוֹנִי'. 14 השורה משובשת וביאורה משוער. **המעוטי**: כנראה צ"ל המעוטים, והוא כינוי לישראל, על פי דב' ז, ז: 'כי אתם המעט מכל העמים'. **בירח השלישי**: בזמן מתן תורה שהיה בחודש השלישי (שמ' יט, א). **לפירושו**: חסרה מילה עם חרוז 'ניי' (כגון 'ענייני', ואז 'לפירושו ענייני' ר"ל אמירת מפורשת של התורה). 15 **היום שמחים**: שמחים היום (ביום שמחת תורה) כמו בעת קבלת התורה. **בסיום ובהתחלה קנייני**: בסיום התורה ובהתחלתה (בקריאת בראשית). כנראה במקום 'ובהתחלה' צ"ל 'וּבַהֲתַחֲלָת'. **קנייני**: התורה נקראת קניין, על פי אבות ו, י: 'תורה קנין אחד מנין? דכתיב (משלי ח, כב) "ה' קנני ראשית דרכו"'. 16 **מסכימים**: קשה. אפשר לפרש בדוחק שמסיימים את התורה כשמסכימים את שנותיו של משה. ואולי 'מסכימים' על בחירת חתן תורה, שיקרא את פרשת פטירת משה. ונראה יותר שצ"ל 'מְסַמְּכִים', כלומר סומכים את קריאת בראשית (שנזכרה קודם) לקריאת הפרשה של פטירת משה. **ירד רועה המוני**: משה, שהיה רועה ישראל. 'יָרֵד' (דהי"א ד, יח) הוא אחד משמותיו של משה, על פי בבלי מגילה יג, א: 'ירד זה משה'.

מִפְּעֵלוֹ אֲשֶׁר חָזַר פְּתוּרָה לַעֲדַת נְאֻמֵי
כָּל בְּנֵי־יֶדֶד לְמוֹדֵי יִי:

בְּר' ב' י"ם בְּרַחֲמֶיךָ וְעוֹצֵם מִפְּעֻלְתֶּיךָ
20 שְׁלַח מִנְחָם וְתִשָּׁבֵי לִבִּי עֲדוֹתֶיךָ
אֶל־הַר מְרוֹם מִפְּרִישִׁים דְּתִיךָ
שִׁיחֲזָרוּ הָעֵטְרָה לְיִשְׁנָה אֲשֶׁר נִשְׁכַּחַה בְּגִלוּת בֵּין עוֹבְרֵי בְּרִיתֶךָ
דְּגוּל צוּה יִשׁוּעוֹת פְּרִיסַת סְכַתֶּיךָ
שְׁלוֹם רַב לְאוֹהֲבֵי תוֹרְתֶיךָ:
בר' אתה יי פורס סכת שלום עלינו ועל כל עמו ישר' ועל ירושלים:

17 **מפעלו אשר חזר פתורה:** לא נתבאר. נראה שנושא השורה הוא משה; 'חזר' אולי צ"ל 'חזו' (=ראו, 'לעיני כל ישראל'); 'פתורה' אולי צ"ל 'פתורה' או 'פהורה'. 18 **כל בניך למודי יי:** יש' נד, יג (בכתב היד מנוקד בטעות 'בנייך'). 19 **ברבים ברחמיך:** על ידי רחמיך הרבים (פנייה לקב"ה. הפייטן הפך את סדר המילים בגלל האקרוסטיכון; במקום 'ברחמיך' כנראה צ"ל 'רחמיך'). **ועוצם מפעלתיך:** מפעליך העצומים. 20 **מנחם ותשבי:** משיח בן דוד ואלהיו הנביא. **לבני עדותך:** נראה שצ"ל 'לבני עדתך'. 21 **אל הר מרום:** אל ירושלים, על פי יר' יז, יב: 'מרום מראשון מקום מקדשנו'. **מפרישים דתיך:** קשה. אולי צ"ל 'מִפְּרִישִׁים דתיך' או 'מִפְּרִישֵׁי דתיך', והכוונה לחזרת הסנהדרין, מפרשי התורה, לירושלים (ראה בתחילת השורה הבאה). ואולי צ"ל 'מפרישים עדתך', המשיח ואלהיו יפרישו (=וציאו) את ישראל מן הגלות אל ירושלים (כמו שרמוז בסוף השורה הבאה). 22 השורה ארוכה באופן חריג, ונראה שנכנסו לתוכה מילות ביאור. **שיחזרו העטרה לישנה:** כינוי לאנשי כנסת הגדולה (בבלי יומא סט, ב), והכוונה שיחזרו לירושלים (וכנראה המילים 'שיחזרו העטרה לישנה' מבארות את הכינוי 'מפרשים דתיך' בשורה הקודמת, והן נכנסו בטעות לתוך הפיוט. המילה 'העטרה' כתובה פעמיים, ורק הראשונה מנוקדת). **אשר נשכחה בגלות בין עוברי בריתך:** נראה שיש לפרש: בעיני הגוים (=בין עוברי בריתך) כנסת ישראל נראית כאילו היא נשכחה בגולה. 23 **דגול:** הקב"ה, על פי שיה"ש ה, י: 'דגול מרבבה'. **צוה ישועות:** על פי תה' מד, ה: 'צוה ישועות יעקב'. **פריסת סוכתיך:** לשון התפילה: 'פורס סוכת שלום', ועוד. 24 **שלום רב לאוהבי תורתך:** תה' קיט, קסה.